

ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA OECONOMICA (Acta Univ. Lodz, Folia oecon.)	165	5-21	2003
---	-----	------	------

*Zbigniew Kaźmierczak**

SYTUACJA NA RYNKACH PRACY KRAJÓW EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ (SCHYLEK LAT DZIEWIĘDZIESIĄTYCH)

W ciągu ponad dziesięcioletniego okresu zmian systemowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, których celem jest zbudowanie nowoczesnej gospodarki rynkowej, rynki pracy jako jedne z pierwszych uległy głębokim zmianom. Chroniczny i znaczący deficyt siły roboczej charakterystyczny dla minionej epoki zastąpiło ogromne i długotrwałe bezrobocie. Artykuł ukazuje szczególne cechy rozwoju sytuacji na rynkach pracy omawianej części Europy.

W przeszłości polityka zatrudnienia ukierunkowana była na zwiększanie podaży pracy w warunkach planowej alokacji zasobów pracy i centralnej regulacji płac. System dyrektywnie planowanej gospodarki utrzymywał stan pełnego zatrudnienia na niespotykane wysokim poziomie aktywności ekonomicznej ludności. W konsekwencji tego, jak i niedostatku zasobów pracy nie występowało lub na nieznaczłą skalę bezrobocie strukturalne i frykcyjne. Z chwilą rozpoczęcia odchodzenia od systemu państwowo-socjalistycznego uzewnętrzniła się potrzeba reorientacji polityki rynku pracy i nowego porządku instytucjonalnego z nią związanego.

Prognozy co do rozwoju sytuacji na rynkach pracy były początkowo umiarkowanie optymistyczne w poszczególnych krajach omawianej grupy. Oczekiwano pojawienia się bezrobocia frykcyjnego i strukturalnego na poziomie rozwiniętych gospodarek rynkowych. Spodziewano się, iż bezrobocie cykliczne w okresach recesji może być głównym źródłem zagrożenia wzrostem bezrobocia. Na tej podstawie powstało przekonanie w kręgach ekspertów i decydentów zarówno omawianych krajów, jak i konsultantów, iż te kraje powinny stosować się do paradygmatów „zachodniej” polityki zatrudnienia

* Dr hab. prof. nadzw., Katedra Polityki Ekonomicznej UŁ.

i właściwych jej instytucji. Rozwój sytuacji gospodarczej w badanej grupie (aż do czasów obecnych), w tym nierównowagi na rynku pracy, generalnie podważyły założenia wyjściowe. Prawdopodobnie nikt lub bardzo niewielu zakładało (zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie), iż najwcześniejsze i najcięższe w skutkach efekty przekształceń systemu będą powodowane przez zmianę stosunków własnościowych i modernizację gospodarek, a nie przez głęboki kryzys narastający z dużą prędkością. Ten właśnie kryzys był pierwotną przyczyną załamania się równowagi na rynkach pracy i powstania bezrobocia.

Analiza skutków procesów transformacji w sferze zatrudnienia w gospodarkach Wschodniej i Centralnej Europy jest szczególnie trudnym przedsięwzięciem. Proces całkowitej przebudowy systemu gospodarczego nigdzie nie wystąpił i dlatego też „nie dysponujemy żadną ogólną teorią transformacji, nie znamy żadnej optymalnej ścieżki ani jasno zdefiniowanych rezultatów końcowych”¹.

Szczególną trudność wywołuje to, że w gospodarkach transformujących się gwałtowne przemiany ujawniają się równocześnie na wszystkich rynkach: produktów, czynników produkcji, jak również pieniądza, a także w sferze zewnętrznych przepływów towarów (eksportie) itp. Zatem wszelkie przemiany muszą być prowadzone spójnie w tym samym czasie (symultanicznie). Oto dlatego, częściej niż w innych gospodarkach, bardzo ryzykowna jest analiza pojedynczego problemu, skrycie zakładająca większą lub mniejszą stabilność całego systemu.

Problemem o wielkim znaczeniu, skupiającym najwięcej uwagi, jest pojawienie się wysokiego, długotrwałego bezrobocia. Powoduje ono nie tylko utratę dochodu i osłabia najważniejsze środki integracji społecznej, ale naraża także na niepowodzenie całość procesu transformacji systemowej poprzez wywoływanie różnorodnych napięć społecznych. Zrozumienie problemów związanych z rynkiem pracy jest niemożliwe bez jednoczesnego rozważenia silnych ich powiązań z procesem transformacji jako całością².

Z kolei ogólne kwestie procesu transformacji, takie jak tempo i sekwencyjność reform, nie mogą być rozpatrywane bez odniesienia do przemian zachodzących na rynku pracy. Dla przykładu, ograniczenia natury politycznej powodowane wysokim bezrobociem i mniejszym bezpieczeństwem ekonomicznym mogą silnie hamować procesy prywatyzacji i restrukturyzacji oraz podważać zaufanie do procesu reform.

Należy więc poszukiwać delikatnej równowagi między społeczną skłonnością do wyrzeczeń a oczekiwanym zakresem restrukturyzacji. Mając to

¹ R. Portes, *Transformation Traps*, „The Economic Journal” 1993, Vol. 104, nr 426.

² T. Boeri, *Labour Market Reforms in Transition Economies*, „Oxford Review of Economic Policy”, Summer 1997, Vol. 13.

na uwadze trzeba podkreślić, że zapewnienie właściwego bezpieczeństwa społecznego będzie odgrywało główną rolę w utrzymaniu społecznego konsensusu w kontekście rosnącego bezrobocia oraz demontażu dotychczasowego mechanizmu zabezpieczenia społecznego.

Co więcej, rynek pracy musi także odgrywać coraz bardziej bezpośrednią rolę w procesie transformacji, ponieważ dla jej powodzenia ważne znaczenie ma relokacja kapitału ludzkiego. Oczywiście mechanizm rynkowy gwarantuje relokację większej części zasobów pracy (w tym szczególnie talentów i fachowości) z dziedzin o mniejszej efektywności do dziedzin o większej efektywności. Jednakże równocześnie polityka rynku pracy ma bez wątpienia do odegrania bardzo ważną rolę w kontekście olbrzymich zmian poziomu i struktury zarówno podaży, jak i popytu na pracę.

OBECNE TRENDY NA RYNKU PRACY W PAŃSTWACH EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

Zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego, które objawiło się w większości państw omawianego obszaru geopolitycznego na początku 1998 r., trwało co najmniej przez pierwszą połowę 1999 r.³ Słowenia była wyjątkiem, osiągała bowiem wyższe tempo wzrostu gospodarczego niż w poprzednim roku. W Rumunii PKB ciągle zmniejszał się od trzech kolejnych lat. Nawet w grupie krajów bałtyckich, które wcześniej osiągały imponujące rezultaty, ostatnio dynamika wzrostu gospodarczego wyraźnie osłabła w następstwie kryzysu gospodarczego w Rosji. Wszystkie kraje omawianej grupy, z wyjątkiem Węgier, odnotowały spadek produkcji przemysłowej.

W większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej zmniejszenie się aktywności gospodarczej wpłynęło na obniżenie się stóp zatrudnienia. Najsilniej objawiło się to Bułgarii (-6%), Estonii (-4,4%) i Słowacji (-3,6%). Na Węgrzech i Litwie inaczej niż w większości omawianych państw, nastąpił wzrost stopy zatrudnienia. Pomimo wielkiego ubytku miejsc pracy w ciągu dotychczasowego trwania procesu transformacji w omawianym regionie stopa zatrudnienia była wyższa niż średnia w Unii jeszcze w 1998 r. Podobnie rzecz się miała ze stopą aktywności zawodowej.

³ Prezentowane w artykule dane (jeżeli nie zaznaczono inaczej) zaczerpnięto z „Central European Countries' Employment and Labour Market Review”, European Commission, Eurostat, No 2, Luxemburg, January 2000; zob. również E. H ö n e k o p p, *Rozwój gospodarczy i rynek pracy w wybranych krajach Europy Środkowowschodniej*, [w:] S. G o l i n o w s k a (red.), *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne Polska, Czechy, Niemcy*, „Raport IpiSS” 1988, nr 16.

Szczególnie stopa aktywności zawodowej kobiet w omawianych państwach znacznie przewyższała poziom tego wskaźnika w Unii.

Wraz z podjęciem transformacji systemowej prawie we wszystkich państwach omawianego regionu rozpoczęły się z dużym nasileniem procesy międzysektorowych przemieszczeń pracujących. Podczas gdy w przemyśle i w pewnym stopniu w rolnictwie doszło do znacznego ubytku, to w usługach pojawił się duży przyrost pracujących. Wyjątkiem jest tu Rumunia, gdzie odbywa się ciągle wzrost udziału pracujących w rolnictwie (40% w 1998 r.). Udział pracujących w przemyśle jest ciągle dużo wyższy w Czechach, Słowenii i Słowacji niż w Unii. Najwyższy udział zatrudnionych w usługach w zatrudnieniu ogółem ma miejsce na Węgrzech i w Estonii.

Po kilku latach spadku, od drugiej połowy 1998 r. liczba bezrobotnych znowu zaczęła rosnąć w większości gospodarek krajów Europy Środkowej i Wschodniej. W drugim kwartale 1999 r. liczba bezrobotnych w omawianym regionie sięgnęła 5,6 mln, co było o 15% więcej niż w poprzednim roku. Niestety, dostępne dane ze źródeł statystyki Eurostat (Labour Force Survey, LFS) oraz krajowych urzędów pośrednictwa pracy (bezrobotni zarejestrowani) wskazują, iż tendencja wzrostu bezrobocia będzie się utrzymywała. Problem bezrobocia ujawnił się najsilniej w Słowacji, gdzie stopa bezrobocia przekroczyła o cztery punkty procentowe porównywalny okres w 1998 r.; w dużym stopniu odnosi się to także do Bułgarii, Estonii i Czech (o dwa punkty procentowe więcej bezrobotnych). Przeciwnie trendy miały miejsce na Węgrzech i Litwie. Zaskoczeniem może być to, że w Estonii, na Węgrzech, Litwie i w Rumunii w świetle danych akceptowanych przez Eurostat stopa bezrobocia kobiet jest niższa niż mężczyzn. W większości krajów regionu bezrobocie wśród młodzieży jest dwukrotnie wyższe niż przeciętnie, a w Rumunii i w Litwie nawet trzykrotnie. W ostatnio wymienionych państwach oraz w Bułgarii stopy bezrobocia młodzieży były najwyższe, a najniższe w Czechach i na Węgrzech.

PRODUKCJA A ZATRUDNIENIE

Niepokojące osłabienie dynamiki aktywności gospodarczej, którego początki datują się w końcu 1998 r., trwało nadal, nawet z nasileniem w pierwszej połowie 1999 r. Wyjątkiem była Słowenia, w której rejestrowano nawet wyższe tempo wzrostu w porównaniu z odpowiadającym okresem w poprzednim roku. Wyróżniający przyrost PKB ujawnił się na Węgrzech, aczkolwiek poziom szczytowy minął w ostatnim kwartale 1998 r. Po siedmiu latach wysokich wyników polska gospodarka weszła w fazę depresji (drugi

kwartał 1998 r.). Podobnie Słowacja, która zeszła poniżej wyników poprzedniego roku. W Rumunii PKB ciągle maleje od trzech ostatnich lat. Można wysuwać tezę, iż mało znaczący wzrost PKB w Czechach w drugim kwartale 1999 r., oznacza zwrot tendencji. We wszystkich rozpatrywanych państwach, z wyłączeniem Węgier, wyraźnie ujawnił się spadek produkcji, a zwłaszcza w Bułgarii, Słowacji i Republice Czeskiej.

Tabela 1

Wzrost PKB w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1995–1999
(rok poprzedni = 100)

Kraj	1995	1996	1997	1998	1999*
Albania	13,3	9,1	-7,0	8,0	.
Bułgaria	2,9	-10,1	7,0	3,5	0,5
Czechy	5,9	3,8	0,3	-2,3	0,5
Estonia	4,3	3,9	10,6	4,0	-3,9
Litwa	3,3	4,7	7,3	5,1	-4,8
Łotwa	-0,8	3,3	8,6	3,6	-2,0
Macedonia	-1,1	1,2	1,5	2,9	.
Polska	7,0	6,0	6,8	4,8	2,3
Rumunia	7,1	3,9	-6,1	-5,4	-4,0
Słowacja	6,9	6,6	6,6	4,4	2,4
Słowenia	4,1	3,5	4,6	3,9	2,4
Węgry	1,5	1,3	4,6	4,9	3,6

* Dane z pierwszego półrocza 1999 r.

Źródło: „Central European Countries' Employment and Labour Market Review”, European Commission Eurostat, No. 2, Luxemburg, January 2000; inne (a), FYROM: źródło krajowe, dane z okresu styczeń–luty 1999 r.

Po kilku latach stosunkowo wysokiego wzrostu gospodarczego, były republiki bałtyckie znalazły się pod wpływem kryzysu w Rosji. Dynamika gospodarcza gwałtownie osłabła w tym regionie od czwartego kwartału 1998 r. W świetle danych można wnioskować, iż tendencja spadkowa utrzymująca się w 1999 r. spowoduje recesję w całym regionie (Litwa -4,8%, Estonia -3,9%, Łotwa -2%). Pośród głównych przyczyn słabych rezultatów znalazły się tzw. „wstrząsy w otoczeniu zewnętrznym” gospodarek (międzynarodowe kryzysy finansowe, kryzys rosyjski, konflikt w Kosowie i niższy wzrost gospodarczy w Unii Europejskiej). W niektórych państwach do przyczyn zewnętrznych dołączyły się wewnętrzne, takie jak: zbyt wolne tempo reform instytucjonalnych, opóźnienia w procesach restrukturyzacji przedsiębiorstw, rosnące koszty kredytów przy wysokim zadłużeniu przedsiębiorstw.

Inflacja słabła w większości gospodarek krajów transformacji systemowej w pierwszej połowie 1999 r., a w Bułgarii stwierdzono nawet deflację. W Rumunii inflacja zmniejszała się jednakże nie spadała poniżej wysokiego (dwucyfrowego) poziomu w tym okresie. Większość gospodarek omawianych państw ponosiła duże straty z powodu ubytku eksportu w ciągu pierwszego półrocza 1999 r. Węgry na tle tej większości były zadziwiającym przypadkiem, tutaj odnotowano wzrost eksportu o ok. 6% (mierzone według mierników Unii Europejskiej), aczkolwiek ten rezultat był gorszy niż w porównaniu z poprzednim rokiem. Wszędzie, z wyjątkiem Rumunii i Słowacji, bilans obrotów bieżących pogorszył się. Słowenia miała duży deficyt od początku wyłączenia się z Federacji, głównie z powodu gwałtownego wzrostu importu pod wpływem obaw co do skutków wprowadzenia opodatkowania VAT w połowie 1999 r.

Tendencja słabnięcia wzrostu liczby zatrudnionych dostrzeżona w opisywanych państwach w 1998 r. trwa nadal. Dane LFS wskazują, iż w ośmiu spośród państw Europy Środkowo-Wschodniej zatrudnienie zmniejszyło się pierwszych miesiącach 1999 r., przy czym najwięcej w Bułgarii (-5,7%; brak jest danych odnośnie do Litwy i Federacyjnej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii; Albania udostępniła tylko dane o bezrobociu rejestrowanym) (tab. 2).

Tabela 2

Zmiany w zbiorowości pracujących w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1995–1999
(rok poprzedni = 100)

Kraj	1995	1996	1997	1998	1999 ^a
Albania ^b	13,3	9,1	-7,0	8,0	.
Bułgaria ^c	2,9	-10,1	7,0	3,5	0,5
Czechy ^d	5,9	3,8	0,3	-2,3	0,5
Estonia	4,3	3,9	10,6	4,0	-3,9
Litwa	3,3	4,7	7,3	5,1	-4,8
Łotwa ^e	-0,8	3,3	8,6	3,6	-2,0 ^e
Macedonia	-1,1	1,2	1,5	2,9	.
Polska	7,0	6,0	6,8	4,8	2,3
Rumunia	7,1	3,9	-6,1	-5,4	-4,0
Słowacja	6,9	6,6	6,6	4,4	2,4
Słowenia	4,1	3,5	4,6	3,9	2,4
Węgry ^f	1,5	1,3	4,6	4,9	3,5

^a Dane z pierwszego półrocza 1999 r.. ^b Według krajowej metodologii statystycznej. ^c W 1995 r. i 1996 r. dane odnoszą się do relacji listopad do listopada rok po roku. ^d Od 1997, zasoby cywilnej siły roboczej. ^e W 1996 r., IV kwartał w stosunku do IV kwartału (6) maj 1999 – maj 1998. ^f Od 1998 r. zmiana zbiorowości badania reprezentacyjnego.

Źródło: „Central European Countries Employment and Labour Market Review”, European Commission, Eurostat, No 2, Luxemburg, January 2000; WIIW.

Liczba pracujących nadal rosła tylko na Węgrzech i na Litwie o ok. 3,5% w każdym z tych państw. W obydwu przypadkach, a szczególnie na Litwie, liczba pracujących kobiet rosła szybciej niż mężczyzn. Jednakże wśród państw zgłaszających ubytek pracujących, kobiety były w mniejszym stopniu dotknięte utratą pracy niż mężczyźni w Estonii, Polsce i Słowacji. W Bułgarii, Słowenii, Republice Czeskiej redukcja pracujących kobiet i mężczyzn miała prawie takie samo tempo, podczas gdy w Rumunii całość ubytku stanowili mężczyźni.

DYNAMIKA ZATRUDNIENIA

Źródła LFS wskazują, iż ujemna dynamika zatrudnienia mierzona stopą zatrudnienia (relacja liczebności pracujących do liczebności ludności w wieku 15–64 lat) występowała we wszystkich analizowanych państwach, z wyjątkiem Węgier i Litwy w 1999 r.

Tabela 3

Stopy zatrudnienia w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1996–1999
(drugi kwartał)

Kraj	1996	1997	1998	1999 ^a
Albania ^b	57,4	54,8	53,8	.
Bułgaria	55,7	55,2	56,2	53,1
Czechy	69,4	68,9	67,9	66,2
Estonia	65,9	66,6 ^c	66,3	63,4
Litwa	65,9	63,8	64,2	66,4
Łotwa	58,6	61,3	61,5	.
Macedonia	41,7	38,7	40,3	.
Polska	60,2	60,5	60,9	59,2 ^d
Rumunia	74,4	74,0	73,3	72,8
Słowacja	61,9	61,0	60,3	57,6
Słowenia	63,0	65,2	65,5	64,4
Węgry	52,8	52,4	53,7	55,7

^a Od stycznia do czerwca. ^b Średnia roczna. ^c Według krajowej metodologii statystycznej.

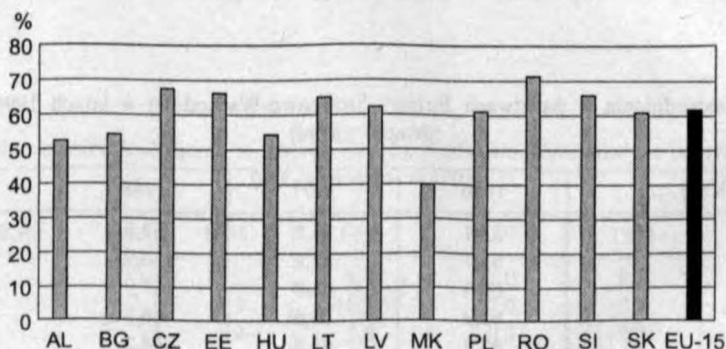
^d Trzeci kwartał.

Źródło: Jak do tab. 2.

Szeregi czasowe odnośnych danych od 1996 r. (ze względu na porównywalność przyjęto drugi kwartał roku) ukazują stałe zmniejszanie się stóp zatrudnienia w Czechach i Słowacji w całym rozpatrywanym okresie. Na

Węgrzech i Litwie gdzie stopy zatrudnienia utrzymywały się na stałym poziomie w 1998 r., to w pierwszych miesiącach 1999 r. zaczęły zwyżkować. Tymczasem Polska i Słowenia, które rejestrowały wzrost liczby pracujących w latach 1996–1998, w 1999 r. odnotowały ubytek. Litwa i FRJ Macedonii, które w 1998 r. wykazywały wzrost, obecnie nie dostarczają aktualnych informacji. W Bułgarii i Estonii stopy zatrudnienia rozwijają się nierównomiernie.

Porównania stóp zatrudnienia pomiędzy państwami Europy Środkowo-Wschodniej a Unią Europejską w 1998 r. co do średniej stopy zatrudnienia dowodzą, iż ta utrzymuje się na poziomie 62% (z wyjątkiem Macedonii i Albanii), gdzie ten wskaźnik był nieco wyżej średniego w UE, tj. 61%. Stopy zatrudnienia mieściły w przedziale od ok. 70% w Czechach, Rumunii i Estonii do 54% na Węgrzech, a w FRJ Macedonii znacznie mniej od dolnego krańca ww. przedziału 40% (rys. 1).

Uwaga: Albania – dane odnośnie do bezrobocia rejestrowanego.

Rys. 1. Porównanie stóp bezrobocia między krajami Europy Środkowo-Wschodniej i UE w 1998 r.

Źródło: „Central European Countries' Employment and Labour Market Review”, European Commission, Eurostat, No 2, Luxemburg, January 2000.

Stopy zatrudnienia mężczyzn przewyższały stopy zatrudnienia kobiet we wszystkich rozpatrywanych państwach i zawierały się w przedziale od 77% (w Rumunii) do 52% (w FRJ Macedonii). Warto zwrócić uwagę na to, iż różnica pomiędzy liczebnością pracujących mężczyzn i kobiet pozostawała mniejsza w państwach Europy Środkowo-Wschodniej niż w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Stopy zatrudnienia są najwyższe w Estonii, Rumunii, Republice Czeskiej i na Litwie (ok. 60%), a najniższe notowane

są w Macedonii i Albanii (odpowiednio 29 i 38,7%). Z wyjątkiem dwóch ostatnio wymienionych państw, jak również Bułgarii i Węgier, w ośmiu pozostałych z omawianej grupy stopy zatrudnienia są podobne do tych w Unii Europejskiej. W okresie 1996–1999 udział kobiet w zbiorowości pracujących zmniejszył się nieznacznie; wynosił on przeciętnie 45,8% w omawianych państwach (1998 r.); wyjątkami były Albania (37,7%) i Macedonia (36,7%). Ponad przeciętne wskaźniki zanotowano w państwach bałtyckich i Bułgarii. W Czechach, Węgrzech, Polsce i Rumunii udział kobiet sięgał 43–45%, a w Słowenii był na granicy wartości średniej. We wszystkich państwach tego obszaru udziały kobiet wśród pracujących były stale wyższe niż średnio w państwach Unii Europejskiej (42%).

Wskaźniki aktywności zawodowej wykazywały znaczne zróżnicowanie pomiędzy państwami tego regionu. Dane statystyczne LFS wskazują, że w 1999 r. (drugi kwartał) aktywność zawodowa ludności zmniejszyła się w pięciu krajach, a wzrosła na Węgrzech, Litwie i w Czechach, podczas gdy nie zmieniała się w Rumunii. W Słowenii po trzech latach wzrostu aktywności nastąpił spadek, w Polsce i Słowacji utrzymuje się tendencja spadkowa od 1996 r.

Tabela 4

Stopy aktywności zawodowej ludności krajów Europy Środkowej i Wschodniej
w latach 1996–1999 (w drugim kwartale roku)

Kraj	1996	1997	1998	1999 ^a
Albania ^b	65,3	63,6	64,4	·
Bułgaria	64,4	64,0	64,1	61,7
Czechy	72,1	72,1	72,2	72,4
Estonia	72,9	73,6	73,3	71,8
Litwa	·	74,2	74,7	76,3
Łotwa	75,3	72,9	72,0	·
Macedonia	61,3	60,5	61,5	·
Polska	68,7	68,3	67,8	67,7 ^c
Rumunia	79,1	78,4	77,6	77,6
Słowacja	69,7	68,9	68,7	68,6
Słowenia	68,0	70,1	70,9	69,5
Węgry	58,6	57,9	58,3	50,8

^a Od stycznia do czerwca. ^b Według krajowej metodologii statystycznej. ^c Pierwszy kwartał.
Źródło: Jak do tab. 2.

Analiza wskaźników aktywności zawodowej ukazuje podobne wyniki jak w przypadku stóp zatrudnienia, jeśli porównywać z Unią Europejską: we wszystkich z wyjątkiem czterech krajów – Albanii, Bułgarii, Węgier

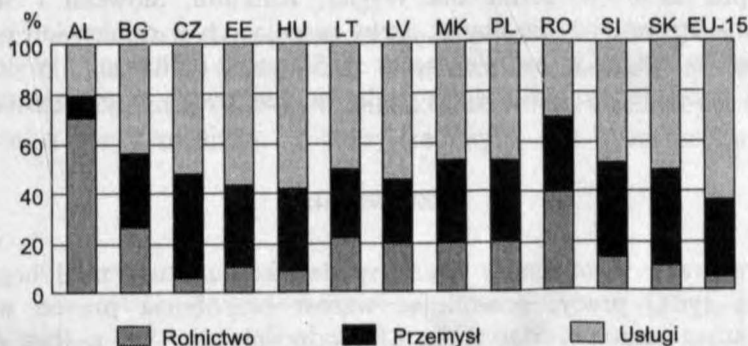
i Macedonii – są one ciągle wyższe niż średnio w Unii Europejskiej. Omawiane wskaźniki w Polsce i na Słowacji są na podobnym jak w UE poziomie. We wszystkich pozostałych państwach opisywanej grupy stopy aktywności przewyższają 70% (1999 r.). Aktywność zawodowa mężczyzn jest wyższa niż kobiet w całym zbiorze państw. W Rumunii, Czechach, Estonii i Albanii aktywność zawodowa przekraczała 80%, podczas gdy na Węgrzech i w Bułgarii osiągała zaledwie 67–68% (średnia w UE – 77,9%). Z wyjątkiem Albanii, Węgier i Macedonii, aktywność zawodowa kobiet osiągała wyższy poziom w porównaniu z Unią Europejską. W 1998 r. Kraje bałtyckie, Rumunia i Słowenia wykazywały najwyższe stopy aktywności zawodowej kobiet⁴.

STRUKTURY PRACUJĄCYCH

Procesy transformacji systemowej pociągnęły za sobą wyraźnie dostrzegalne przemiany w strukturach gospodarek, a w ich następstwie w sektoralnej strukturze pracujących. W większości opisywanych państw spadek liczby pracujących w sektorze przemysłowym i rolniczym przebiegał równoległe ze wzrostem w sektorze usługowym zarówno pod względem udziału w tworzeniu GDP, jak i zatrudnieniu. Z wyjątkiem skrajnego przypadku jakim jest Albania, mająca ok. 70% pracujących osób w rolnictwie, Rumunia jest przypadkiem najbardziej dowodzącym prawdy tezy „o pracy ostatniej szansy w rolnictwie”, gdzie przemieszczenia z przemysłu i rolnictwa ukierunkowały się do rolnictwa. Liczba pracujących w sektorze pierwszym w Rumunii zwiększała się od początku procesu transformacji i sięgnęła prawie 40% ogółu pracujących w 1998 r. Podobne tendencje uwiadcniają się w Bułgarii i na Litwie, gdzie odpowiednie wskaźniki kształtowały się jak 25,6% oraz 21% w drugim przypadku w 1999 r. Przyczyny tego stanu rzeczy są w części związane z prywatyzacją dużych państwowych przedsiębiorstw rolnych, częściowo bezpłatnego oddawania gruntów rolnych osobom pracującym w rolnictwie (np. na Litwie) a także w wyniku ekonomicznych problemów, które zmusiły wiele osób zwolnionych z sektora przemysłowego do powrotu do samozatrudnienia w rolnictwie. Szczególnie odnośna statystyka Litwy potwierdza wskazane obserwacje. W 1998 r. rolnicy indywidualni, których udział w całkowitym zatrudnieniu w rolnictwie szacowano jako 77%, wzrósł o ok. 9% w roku następnym.

⁴ T. Boeri, *Learning from transition economies: Assessing Labor Market Policies Across Central and Eastern Europe*, „Journal of Comparative Economics”, December 1997, Vol. 25.

Pomimo ogromnego ubytku miejsc pracy w przemyśle od początku procesu transformacji udział pracujących w tym sektorze jest ciągle wysoki, jeśli porówna się go ze średnią w Unii Europejskiej. W większości krajów (Bułgaria, Estonia, Węgry, Polska i Rumunia) udział pracujących w przemyśle sięga 1/3 wszystkich pracujących. Słowenia i Czechy, dwa najbardziej rozwinięte (pod względem wartości PKB na jednego mieszkańca) spośród krajów omawianej grupy, oraz Słowacja wykazują ciągle najwyższy udział pracujących w przemyśle wśród pracujących ogółem, osiągający prawie 40%. Na przeciwnym krańcu rozpiętości przedziału znalazła się Rumunia, gdzie w przemyśle pracuje tylko 9% (1998 r.) ogółu pracujących, a na Litwie, Łotwie i w Macedonii przemysł daje pracę ok. 27% wszystkich pracujących. Dla porównania – w Unii Europejskiej w przemyśle zatrudnionych jest 29% pracujących.

Uwaga: Albania i Bułgaria – dane odnośnie do bezrobocia rejestrowanego.

Rys. 2. Porównanie struktury zatrudnienia między krajami Europy Środkowo-Wschodniej i krajami UE w 1998 r.

Źródło: Jak do rys. 1.

Liczba pracujących w usługach zaczęła szybko rosnąć począwszy od 1993 r. we wszystkich państwach omawianego regionu, z wyjątkiem Rumunii. Największy udział pracujących w usługach wśród ogółu pracujących występuje na Węgrzech (blisko 60%). W całej grupie krajów (znów z wyjątkiem Rumunii) udział pracujących w usługach w 1998 r. był największy wśród pracujących ogółem. Po gwałtownym wzroście liczby pracujących w usługach w początkowych latach okresu transformacji, w kolejnych latach jej udział w całej zbiorowości wzrastał już tylko umiarkowanie. W Polsce i Bułgarii

udział tej grupy był nieco powyżej 40%, w Rumunii mniej niż jedna trzecia. W Czechach i Słowacji zatrudnienie w usługach przekraczało połowę wszystkich pracujących w 1998 r., a w Słowenii nieco mniej niż połowę. We wszystkich państwach udział pracujących w usługach był poniżej poziomu Unii Europejskiej (65,5% w 1998 r.), wyjątek stanowiły Węgry i Słowenia, gdzie ten udział był nieco powyżej średniej dla krajów południa Unii (Grecja, Portugalia i Hiszpania).

W sektorze usługowym znajduje pracę większość kobiet w krajach transformacji systemowej, a przy tym udział ten ciągle rósł w latach 1996–1998 (wnioskiem tym nie są objęte Albania, Bułgaria i Macedonia, które nie publikują danych o strukturze pracujących według sektorów). Rumunia po raz kolejny stanowi wyjątek pod tym względem, iż pracujące kobiety i mężczyźni skupieni są w rolnictwie. Udział kobiet wśród pracujących w sektorze usługowym był w 1998 r. znacznie większy niż mężczyzn (z wyjątkiem Rumunii) i osiągał ok. 70% w Czechach, Estonii, na Węgrzech i Słowacji oraz 60% na Litwie, w Polsce i Słowenii. Na Łotwie omawiany wskaźnik wyniósł 65%.

Dostępne dane (wyłącznie dla Węgier, Rumunii, Słowenii i Słowacji) wskazują na utrzymujący się ubytek liczby pracujących w rolnictwie i przemyśle i wzrost w usługach na Węgrzech, w Słowenii i Słowacji. W Rumunii wszystkie wcześniej sygnalizowane tendencje zachowują swoją aktualność.

BEZROBOCIE

Obserwowany w ostatnich latach spadek koniunktury miał negatywny wpływ na rynki pracy, powodując wzrost bezrobocia prawie wszędzie w omawianym regionie. Statystyka LFS odnośnie do 1999 r. (bez Albanii, Łotwy i Macedonii) ujawnia, iż stopy bezrobocia wzrosły.

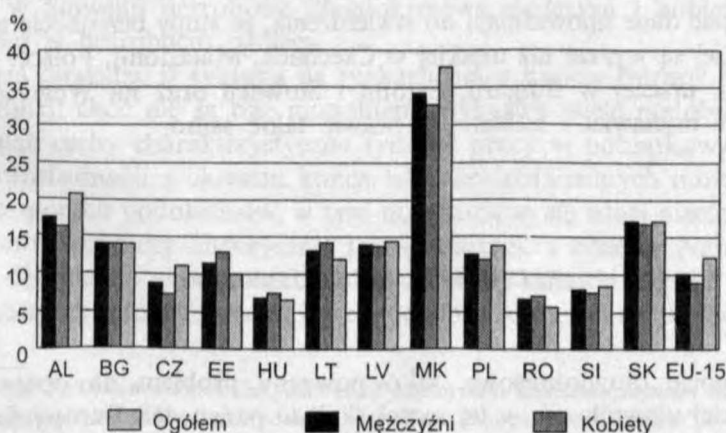
W Słowenii stopa bezrobocia utrzymała poziom z poprzedniego roku. Stopy bezrobocia mieściły się pomiędzy 6,2% w Rumunii a 15,8% w Słowacji, gdzie na domiar złego wskaźnik ten wzrósł w stosunku do roku poprzedniego o cztery punkty procentowe. W Bułgarii, Czechach i Estonii omawiane wskaźniki wzrosły o ok. 2%. W Polsce stopa bezrobocia obniżała się w ciągu kilku poprzednich lat (1995 r. 14,9%, 1998 r. 10,4%) a ostatnio sięgnęła szczytu ponad 18%, zwłaszcza po kryzysie rosyjskim. Wskaźniki bezrobocia kobiet były wyższe niż mężczyzn w Bułgarii, Czechach i nieznacznie wyższe w Słowenii. W przypadku Węgier i Litwy, w których stopa bezrobocia zmniejszała się, to na Węgrzech odpowiedni wskaźnik spadał szybciej dla mężczyzn, a na Litwie dla kobiet⁵.

⁵ Ch. J. O'Leary, P. Kołodziejczyk, G. Lázár, *Efekt netto aktywnych programów rynku pracy na Węgrzech i w Polsce*, „Rynek Pracy” 1999, nr 9.

W świetle danych LFS w liczba osób poszukujących pracy w 1999 r. osiągnęła poziom 5,6 mln w całym regionie, tj. ok. 15% więcej niż przed rokiem. W Republice Czeskiej liczba bezrobotnych wzrosła o 44%, w Słowacji o 31%, a w Estonii o 20% w porównaniu do drugiego kwartału 1998 r. Dane urzędów pośrednictwa pracy również potwierdzają występowanie tendencji wzrostu bezrobocia w regionie jako całości. Na koniec sierpnia 1999 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych (i co za tym idzie stopy bezrobocia) była znacznie wyższa niż w sierpniu 1998 r. (z wyjątkiem Węgier i Słowenii). Przedział zróżnicowania stóp bezrobocia mieścił się w granicach od 3,2% w Estonii do prawie 18% w Słowacji oraz Albanii. Wskaźniki bezrobocia rzędu 9% notowano na Łotwie, Węgrzech i w Czechach. Po latach względnie niskiego bezrobocia w Republice Czeskiej bezrobocie wzrosło liczbowo i procentowo najwięcej w całym regionie.

BEZROBOCIE WEDŁUG PŁCI

Stopy bezrobocia kobiet zawierały się w przedziale od 6% na Węgrzech i w Rumunii do 16% w Słowacji. W czterech państwach, tj.: w Estonii, Rumunii, na Węgrzech i Litwie wskaźniki bezrobocia kobiet były niższe niż mężczyzn, a przy tym niższe od stopy średniej w tym obszarze Europy, zaś

Uwaga: Albania – dane odnośnie do bezrobocia rejestrowanego.

Rys. 3. Stopy bezrobocia według płci (wrzesień 1999)

Źródło: Jak do rys. 1.

w Słowacji i Bułgarii – takie same. Niższe bezrobocie kobiet było przede wszystkim następstwem ich wychodzenia z rynku pracy częściowo z powodu wycofywania się państw z pomocy socjalnej na rzecz rodzin celem aktywizacji zawodowej kobiet, co było praktykowane w poprzednim systemie.

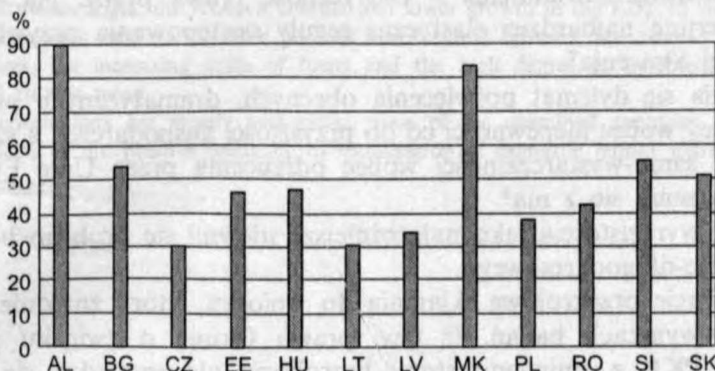
BEZROBOCIE WŚRÓD MŁODZIEŻY

Bezrobocie wśród młodzieży, tj. osób w wieku 15–24 lata, jest pokaźnie wyższe od średniej stopy bezrobocia i wskaźnika bezrobocia osób starszych. W większości krajów stopa bezrobocia młodzieży jest dwukrotnie wyższa niż bezrobocia ogółem, a w Rumunii i na Łotwie nawet trzykrotnie wyższa. Tylko w Estonii różnica wielkości stóp tych dwu grup jest mniejsza. Według danych LFS w 1998 r. najwyższe wskaźniki bezrobocia młodzieży zanotowano na Łotwie (38%), w Bułgarii (33%), zaś najniższe w Czechach (12%) i na Węgrzech (13%). Wysokie wskaźniki bezrobocia młodzieży na poziomie 22–24% stwierdzono na Litwie, w Polsce i Słowacji. Szczególnie wysoki poziom bezrobocia młodzieży (nie po raz pierwszy) odnotowano w Macedonii, tj. 70%. Zróżnicowanie wskaźników bezrobocia jest także cechą rynku pracy w Unii Europejskiej, np. najwyższy poziom na tym obszarze stwierdzono w Grecji i Włoszech – ponad 30% młodych ludzi w całości zasobów pracy.

Dostępne dane upoważniają do stwierdzenia, że stopy bezrobocia młodzieży płci żeńskiej są wyższe niż męskiej w Czechach, Macedonii, Polsce, Rumunii i Słowenii, inaczej w Bułgarii, Estonii i Słowacji oraz na Węgrzech, gdzie bezrobocie mężczyzn i kobiet jest prawie takie samo.

BEZROBOCIE DŁUGOOKRESOWE

Bezrobocie długookresowe, jako poważny problem na obszarze Unii Europejskiej ujawniło się w tej samej skali w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Z wyjątkiem Słowenii i Albanii udział długookresowo bezrobotnych zmniejszał się w okresie transformacji od 1996 r. (w Słowacji bez zmian). W 1998 r. udział bezrobotnych, którzy pozostawali bez pracy dłużej niż dwanaście miesięcy, zawierał się od prawie 30% w Czechach i na Litwie, a ekstremalnie w Albanii (89%) i Macedonii (83%) (rys. 4).

Uwaga: Albania – dane odnośnie do bezrobocia rejestrowanego. Dane dotyczące Estonii odnoszą się do roku 1997.

Rys. 4. Udział długookresowo bezrobotnych w bezrobociu ogółem, porównanie pomiędzy krajami Europy Środkowo-Wschodniej i krajami UE w 1998 r.

Źródło: Jak do rys. 1.

Poza dwoma ostatnio wymienionymi państwami, przeciętny stan bezrobocia długookresowego w UE (tj. 49,5%) przekraczały też w 1998 r. Bułgaria i Słowenia. Natężenie bezrobocia długookresowego było większe wśród bezrobotnych kobiet niż mężczyzn, z jedynym wyjątkiem – Bułgarią. Na Litwie i w Słowenii bezrobocie długookresowe mężczyzn i kobiet ma taki sam udział w bezrobociu ogółem.

Analiza dowodzi, iż sytuacja na rynkach pracy krajów Europy Środkowej i Wschodniej, choć nie są one monolitem, wykazuje wiele podobnych cech. Porównując cechy charakterystyczne rynków pracy w początkowych latach okresu transformacji z okresem końca lat dziewięćdziesiątych można dopatrywać się sporych podobieństw, w tym utrzymującej się silnej nierównowagi⁶.

Pomimo wspólnoty historycznej i gospodarczej, a obecnie podobieństwa aspiracji dążenia do wejścia do Unii Europejskiej, omawiane kraje w sposób indywidualny, aczkolwiek nawiązujący do doświadczeń Europy Zachodniej,

⁶ Por. np. J. Timar, *Particular features of employment and unemployment in the present stage of transformation of the post – socialist countries*, „Europe – Asia Studies” 1995, Vol. 47; J. Florczak-Bywalec, *Rynek pracy w warunkach transformacji systemowej*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1998, Folia Oeconomica, 1998, H. P. Klos, *Labour Markets in Eastern Europe and East Germany – Challenges for Labour Market Policy*, „Employment Observatory”, May 1993, No 7, C. de la Camara, *The Labour Market in Central and Eastern Europe*, „Eastern European Economics”, Jan/Feb 1997, Vol. 35; N. Barr (red.), *Rynek pracy i polityka społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej. Okres przejściowy i poza*, Publikacja Banku Światowego.

konstruowały własne polityki rynku pracy, których wyróżnikiem może być stopień ochrony zatrudnienia – elastyczność prawa pracy. Na podstawie tego kryterium najbardziej elastyczne reguły postępowania przyjęły Węgry, a najmniej Słowenia⁷.

Ujawnia się dylemat poświęcenia obecnych, dramatycznych problemów rynku pracy wobec niepewności co do przyszłości gospodarczej, a szczególnie podłożenia samo-wystarczalności wobec odrzucenia przez Unię Europejską intencji łączenia się z nią⁸.

Z całą wyrazistością jako najgroźniejszy ujawnił się problem bezrobocia strukturalno-długookresowego.

Obserwacje przekrojowe skłaniają do wniosku, który znajduje potwierdzenie w wynikach badań, iż tzw. prawo Okuna o związku pomiędzy wzrostem PKB a zmianami stopy bezrobocia nie sprawdza się w omawianej grupie państw. Szczególnie wyróżniającym się przykładem jest Polska, gdzie spowolnienie tempa wzrostu PKB z 6,8% w 1997 r. do 4,1% w 2000 r. powinno, według pesymistycznego scenariusza, spowodować wzrost bezrobocia o 1,1%. Tymczasem wzrost stopy bezrobocia był pięciokrotnie wyższy w końcu 2000 r. w porównaniu z twierdzeniami ww. prawa⁹.

Zbigniew Kaźmierczak

LABOUR MARKET SITUATION IN CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES (IN THE PERIOD OF DECLINING OF THE NINETIES)

The aim of the article is to analyse the impact of the transition processes on labour markets in Central Europe Countries (Albania, Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, FYR of Macedonia, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia). The analysis covers period from 1995 to 1999 year and is based on EUROSTAT data.

Main features of labour markets characteristics were: declining employment, growing unemployment specially structural and long term and strong shifts in sectoral employment patterns toward growing share of services in total employment.

⁷ Zob. M. Riboud, C. Silva-Jauregui, C. Sánchez-Páramo, *Czy „euroskleroza” oddziałuje? Reformy instytucjonalne a sytuacja rynków pracy w Europie Środkowej i Wschodniej w latach 90-tych*, „Rynek Pracy” 2001, nr 9.

⁸ A. Belke, M. Hebeler, *EU Enlargement and Labour Markets in the CEEC's*, „Inter-economics”, September/October 2000, Vol. 35; *Przygotowanie krajów stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Rynkiem Wewnętrznym Unii Europejskiej*, Biała księga, Aneks, Unia Europejska, Przedstawicielstwo Unii Europejskiej w Polsce, Warszawa 1995.

⁹ A. Newell, *Dlaczego w okresie wzrostu gospodarczego milion polskich pracowników zasililo szeregi bezrobotnych?*, „Rynek Pracy” 2001, nr 7/8.

General causes of described above situation, with some exceptions were: the slowdown in economic growth as the result of external shocks (the impact of international financial crises, the Russian crises, the Kosovo conflict and lower growth in the EU). In some countries internal weaknesses such as the slow pace of institutional reforms, the delayed restructuring of enterprises, the increasing costs of loans and the high degree of indebtedness of firms contributed to this trend.

Final conclusions are mostly pessimistic, none of the examined countries have reached starting points of the positive tendency to stabilisation of domestic labour market.